

OUDSTE SPOREN VAN MENSELIJKE AANWEZIGHEID IN ESBEEK

EEN INVENTARISATIE VAN ARCHEOLOGISCHE VONDSTEN

Jan van Helvoirt

Met nadruk zeggen wij menselijke aanwezigheid omdat het vinden van de o.a. hieronder beschreven 'gereedschappen' nog niet per definitie hoeft in te houden dat de mensen er ook daadwerkelijk permanent woonden. Hoewel de archeologische vondsten (tot nu toe!) niet spectaculair te noemen zijn, zijn ze toch wel vermeldenswaard. Overigens moeten wij niet vergeten dat materiaal van elders gekomen kan zijn door egalisatie- en grondverzetwerkzaamheden. Ook kunnen gronden vanuit Esbeek naar andere plaatsen vervoerd zijn.

Dit was het geval bij de vondst van twee werktuigen, die E. Ketelaars deed in mei 1984 in zijn tuin aan de Sportparklaan in Hilvarenbeek. De twee stenen krabbers kwamen uit ophooggronden vermoedelijk afkomstig uit een afgraving op het terrein van de Steenfabriek in Esbeek ten behoeve van de bouw van een grote hal in 1978.

Het is belangrijk om archeologische vondsten *in situ* te doen, dat wil zeggen: gevonden op precies die plaats waar de laatste prehistorische ge-

*Twee stenen krabbers aangetroffen in ophoogzand afkomstig uit Esbeek.
(bron: Museum De Doornboom, Hilvarenbeek)*

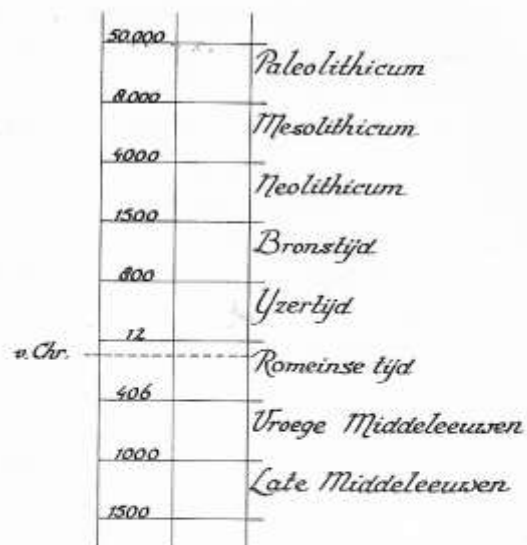
bruiker het voorwerp heeft achtergelaten. Steentijdkenner archeoloog Anton van der Lee uit 's-Hertogenbosch wist in 1984 niet precies de exacte herkomst van de 'ophooggrond': „Vinden we de grondlaag waarin de werktuigen gezeten hebben en graven we nog meer op, dan kunnen we tot een preciese datering komen. Nu kon ik slechts op uiterlijke kenmerken afgaan”.

Toch durfde Van der Lee een zorgvuldige datering te geven: 25.000-30.000 jaar oud. Het tijdperk noemt men Gravettien.

Men trok rond en kon goed jagen, levend in groepen van ongeveer dertig personen bij elkaar. De mannen hielden zich bezig met de jacht en de vrouwen en kinderen verzamelden plantaardig en klein dierlijk voedsel. Per seizoen had zo'n leefgemeenschap een vaste standplaats. De gevonden werktuigen zijn uiterst knap gemaakt. De krabbers zijn vervaardigd met een techniek die bekend staat onder de naam Levallois (genoemd naar een voorstad van Parijs, waar de eerste vondst van een zo vervaardigd werktuig heeft plaatsgevonden). Het is een erg moeilijke techniek. Met een klap wist men een werktuig van een grote steen af te slaan, waarna de technieken steeds meer verfijnd werden. Het vervaardigen van werktuigen en gereedschappen uit o.a. steen zou nog geruime tijd voortduren; zij bleven ook het best geconserveerd. Archeoloog Nico Arts uit Eindhoven in 'Archeologische Kroniek van Noord-Brabant 1983-1984': „De werktuigen zijn niet zonder meer te dateren. Technologisch en morfologisch overeenkomstige krabbers komen inderdaad voor in het Midden-Paleolithicum (b.v. Zuid-Frankrijk). Gezien de bewoningsgeschiedenis van de regio is het echter waarschijnlijker dat ze uit het Midden-Neolithicum dateren”.

De beide schrabbers zijn van vuursteen. De linkse is van lichtbruin gepatineerd vuursteen met afmetingen van 76x50x17 mm. De schrabberhoek is 65° en de slaghoek is 105°. De rechtse schrabber is van donkerbruin gepatineerd vuursteen met afmetingen van 74x53x14 mm. De schrabberhoek is 40° en de slaghoek is 95°. Dit werktuig is geslagen van een kern met een geprepareerd slagvak. De schrabbers werden o.a. gebruikt voor het ontvetten van pas gestroopte huiden, voor het bewerken van huid (b.v. ontschorsen) en voor het bewerken van been.

Hierna volgt een beschrijving van de archeologische vondsten in Esbeek, chronologisch naar tijdvak.

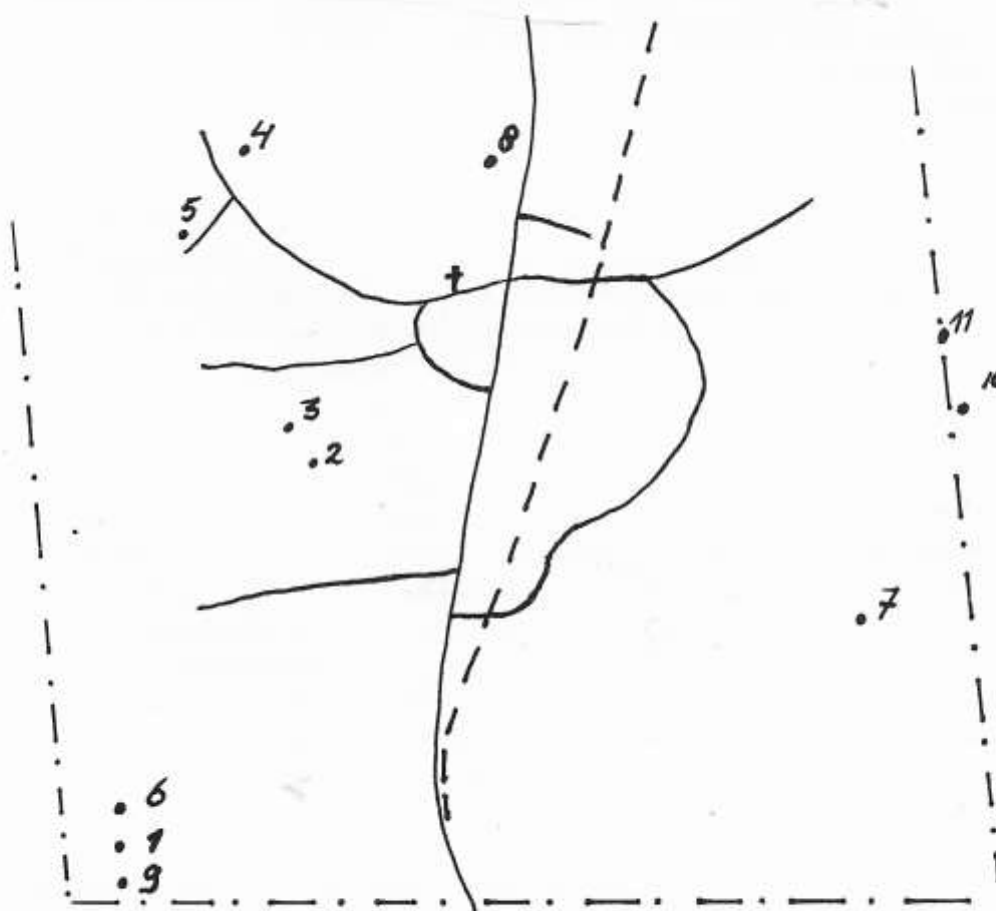

Tijdbalk archeologische vondsten.
(J. van Helvoirt)

In de Midden-Steentijd (Mesolithicum) leefde de bevolking van de jacht, visvangst, van planten en vruchten die in het wild groeiden. Ook was hier de bevolking niet geheel sedentair, doch hun bewoning eerder semi-permanent. Men kende zomer- en winterkampen. Daarnaast kende men ook tijdelijke kampen; als er te weinig wild was trok men naar een andere plaats. Uit deze periode zijn enigerlei sporen van mensen in Esbeeks grensgebied aangetroffen. In de verzameling van meester Lauwers bevinden zich enkele vuurstenen voorwerpen die men gevonden had bij de Appelberg, vlakbij Tulder (zie kaartje no. 1).

In de Jonge Steentijd (Neolithicum) verschenen langs de beekdalen, waar voldoende stromend water was, de eerste permanente nederzettingen. Voor de activiteiten die deze eerste landbouwers ontplooiden, had men zwaardere gereedschappen nodig: bomen kappen en rooien om akkertjes te maken, zwaardere bomen bewerken om behuizing, stalling en schuurtjes te kunnen bouwen.

Deze gereedschappen zoals bijlen, beitels, messen en speerpunten werden vervaardigd in de werkplaatsen bij de vuursteenmijnen. Deze vuursteen treft men in de mergellagen in Zuid-Limburg nog aan. Er was veel vuursteen-

Kaartje archeologische vondsten Esbeek. (J. van Helvoirt, vrij naar G. Beex)

*Neolitische bijl gevonden in 1935 in Esbeek.
(bron: Museum De Doornboom, Hilvarenbeek)*

*Vinder Sjerf Hamers toont in 1989 vondst en vindplaats.
(bron: Werkgroep Heemkunde Esbeek)*

materiaal afkomstig uit Rijckholt-St. Geertruid. De werktuigen werden meestal als halffabrikaat verhandeld. Door specialisten binnen een stam werden meestal de eindprodukten vervaardigd. Dit verklaart ook het aantreffen van het zogenaamde afslagmateriaal.

Zo'n vuurstenen bijl werd in Esbeek gevonden op een akker ten zuiden van de Oude Trambaan omstreeks 1935 door Sjerf Hamers. Het was een gepolijste laat-neolithische vuurstenen bijl. Lengte 135 mm; dikte 26 mm; grootste breedte 60 mm. Kleur: bruingrijs, gevlekt. Doorsnede: ovaal met aan een kant nauwelijks, aan de andere kant duidelijk afgeplatte rand. Snede: segmentvormig met gebruiksbeschadigingen. (Zie kaartje no. 2). Deze bijl ligt in de vitrine van museum De Doornboom te Hilvarenbeek.

Vlak hierbij vond Ad Leenhouders uit Hilvarenbeek nog een stenen bijl en enkele geretoucheerde vuursteenklingen. (Zie kaartje no. 3). Aan de schraper zat een scherpe rand met een snijkant. Daarna haalde men van die snijkant schilfertjes af, zodat het snijdend vermogen groter werd! Een kling is een langwerpige stuk vuursteen die van een vuursteenknol werd geslagen. Klingen hebben veelal de functie van halfprodukt; de kling werd verder bewerkt tot een bepaald werktuig. Sommige klingen zijn echter zonder te zijn voorbereid gebruikt als snijwerktuig.

In deze buurt is in de Jonge Steentijd waarschijnlijk een nederzetting geweest. De heer Leenhouders trof ruim een kilometer ten noorden van de vorige vindplaats nóg een aantal geretoucheerde klingen aan. (Zie kaartje no. 4).

G. Beex in 'Hilvarenbeek in heden en verleden': „Vlak hierbij kwam trouwens zeer veel materiaal voor de dag van een nederzetting die op de overgang van Neolithicum naar Bronstijd moet worden gedateerd. De vondsten bestaan uit enige stenen bijlen of fragmenten hiervan en verder zeer veel bewerkte klingen,

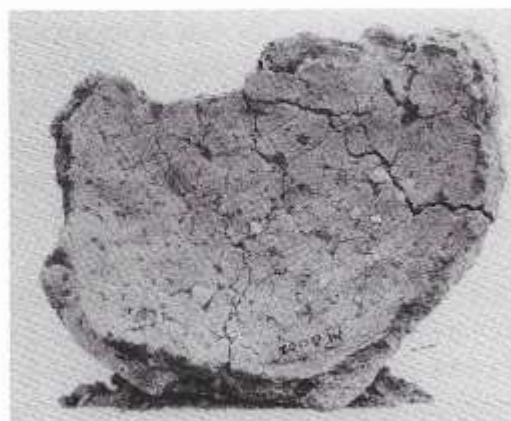

Bronzen bijl uit de vitrine in het Noordbrabants Natuurmuseum in Tilburg. Deze kokerbijl werd bij de Lange Gracht in Esbeek gevonden. (bron: Gemeentearchief, Tilburg)

bijltje waarvan er in Nederland maar drie bekend zijn. Kenners beweren dat het om een zogenaamd ceremonie-bijltje zou gaan”.

Bij Tulder (zie kaartje no. 6) meende men ook nog een stenen hamer gevonden te hebben; een natuurlijk gevormde kei die in het midden een boorgat vertoonde. Het stond niet exact vast uit welke periode dit gereedschap zou dateren. Nader onderzoek wees uit dat de opening erin niet als boorgat gebruikt geweest zou zijn.

Uit de Bronstijd bewaart men in het Noordbrabants Natuurmuseum te Tilburg een prachtige bronzen kokerbijl. Toentertijd werd als vindplaats opgegeven:

Bodem van een Drakensteinurn uit de Bronstijd. (bron: Museum De Doornboom, Hilvarenbeek)

de periode waarin de talrijke Kempische grafheuvels werden opgericht. Deze laatstgenoemde vindplaats ligt op enige afstand ten noordwesten van no. 4. Wil Leenhouders uit Hilvarenbeek bewaart een fraai bijltje met scherpe snede, van lichtgrijs vuursteen; lang 6,7 cm, breedte op de snede 4 cm en grootste dikte 1,9 cm (zie kaartje no. 5).¹ Wil Leenhouders: „Mijn vader was toen correspondent van het Rijks Oudheidkundig Bodemonderzoek. Tijdens de Pinksterdagen in 1971 vond hij tegenover 'het optrekje' van Andreas Schotel dit prachtig bijltje. Het is een miniatuur-

gegeven: de IJzerberg bij de Lange Gracht in Esbeek. (Zie kaartje no. 7). Deze bijl zou dateren uit de Late Bronstijd.

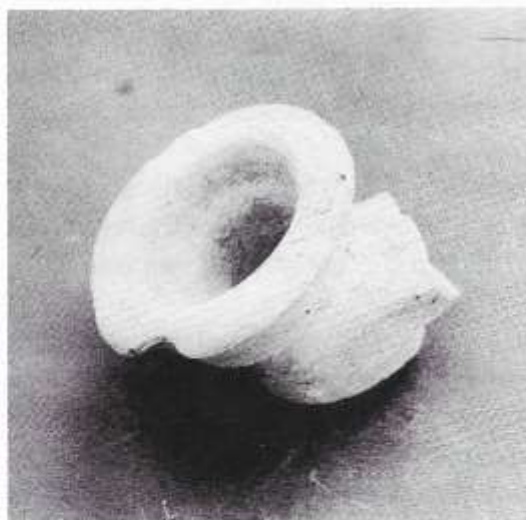
In 1926 werd door P. Vos tussen de Kerkpad en het Hondsboschstraatje de bodem van een Drakensteinurn gevonden. (Zie kaartje no. 8).

Piet Vos (1885-1963) raapte die bij grondwerk in werkverschaffing op. Door toedoen van Lauwers kwam de bodemscherf in 1952 in het toenmalige Geschied- en Oudheidkundig Museum te Hilvarenbeek. De scherf moet afkomstig zijn van een brons-

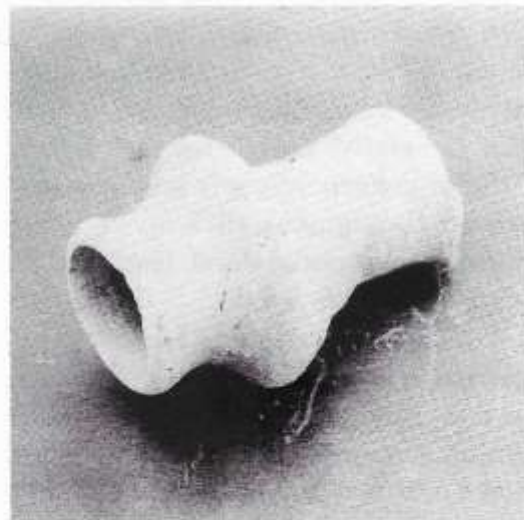
tijdgrafheuvel, die overigens geen sporen heeft achtergelaten. Vindplaats: 100 meter ten zuiden van de plaats waar Kerkpad en het Hondsboschstraatje samenkwamen. Beschrijving: bodemscherf, met klein stukje opgaande wand, onder vlak, boven concaaf, grondvlak cirkelvormig. Diameter 14 cm, dikte 2 cm, grootste hoogte van het fragment 4 cm. Materiaal leem, verschaald met grof grint.

Tijdens ploegwerkzaamheden vlak bij Tulder werd in 1912/1913 een tiental urnen opgeploegd, waarna ook nog enkele complete urnen gevonden werden (zie kaartje no. 9). In 1960 trachtte Lauwers deze plaats te achterhalen. Ook L. Stroobant van museum Taxandria te Turnhout zocht tevergeefs. Dank zij enig speurwerk van Ad Leenhouders kwam men erachter dat Sjef de Laat uit Lage Mierde de plaats nog exact kon aangeven; hij was immers een van de ontginningsarbeiders. Vrij snel vond men toen ook nog enkele fragmenten. Herman Kies uit Hilvarenbeek, die Leenhouders vaak vergezelde en er toen ook bij was, wees mij wederom de vindplaats aan. Het staat vast dat tijdens de grote ontginningswerkzaamheden de eerste rentmeester van De Utrecht, de heer Sissingh, nogal wat archeologische vondsten (ook de urnen van Tulder) aan het hoofdkantoor van De Utrecht afgestaan heeft. Behalve dat heeft Sissingh, volgens Lauwers *herhaalde malen overblijfselen gevonden van voorwereldlijke landdieren, als mammoeth, soorten neushoorn enz.*, die ook in Utrecht bewaard werden. Tot nog toe hebben wij hiervan niets kunnen achterhalen. Op de grens van Esbeek met Diessen vond Lauwers op de Lare ten oosten van de Groenstraat, ten slotte, een klein heuveltje met vier urnen (zie kaartje no. 10).

Uit de Romeinse periode zijn in Esbeek weinig opzienbarende vondsten gedaan. Er wordt wel melding gedaan van Romeins vaatwerk in 1925. Het

Halsfragment van een witaarden Romeinse kruik.
(bron: Museum De Doornboom, Hilvarenbeek)

Hals en bovenopening van een geelwit bakkende Romeinse kruik, gevonden ten westen van het voetbalveld.
(bron: Museum De Doornboom, Hilvarenbeek)

Foto van de Landbouwtentoonstelling in 1928 te Tilburg. Op de achtergrond een aantal werken van de Esbeekse kunstenaar Andreas Schotel. N.B. Uit de opbrengsten van de entreegelden werd een ets van Schotel aangekocht ten behoeve van 'het museum'. Dit museum is er nooit gekomen; de ets is nog wel bewaard! (bron: Gemeentearchief, Tilburg)

zou een 'halsfragment van een witaarden kruik met een aanzet van het oor' zijn.

Ook kwam er in 1924 tijdens de afbraak van een oude hoeve op Tulder een 'ronde, hard gebakken, ongeglazuurde pot met klein oor' tevoorschijn. Doch het staat niet vast dat beide genoemde vondsten een Romeins karakter hebben. Hans Schoenmakers verzekerde ons dat de laatstgenoemde vondst een 19e-eeuws steengoed kan is.

Meer zekerheid geeft men aan de vondst van J. Groenen uit Hilvarenbeek die op 10 augustus 1975 op de akker achter (westelijk) het voetbalveld een oppervlaktevondst deed. Het betrof een 'hals en bovenopening van een geelwitte bakkende kruik'.

Overigens beweerde Lauwers destijds dat er bij het Spaaneind terra sigillata gevonden was. Zekerheid en details kunnen wij hierover niet geven. Het is best wel mogelijk dat heel wat meer vondsten aan aardewerk over het hoofd gezien zijn, omdat het zo modern aandoet en als zodanig door de niet-kenners niet als Romeins wordt herkend. Ook kunnen interessante vondsten tijdens de grote, en ook kleinere, ontginningswerkzaamheden vanaf de eeuwwisseling tot nu toe niet doorgegeven zijn, bewust of in onwetendheid!

Enorm veel hebben we te danken aan meester Lauwers die, niet alléén met betrekking tot de archeologische vondsten, in 1924 in Langs de Hilverboorden

schrijft: „Veel is verloren, weggevoerd, door branden vernield, ongeordend of slingert, tot op heden onbekende plaatsen. Laten we hopen dat ijverige oudheidkundige verenigingen nog veel belangrijks zullen opdiepen ten bate van de wording van Hilvarenbeek en omgeving”. De wens bleek de vader van de gedachte te zijn. De laatste tijd is er enorm veel over die 'wording van Hilvarenbeek en omgeving' gepubliceerd. Hiertoe trachten wij ook een kleine bijdrage te leveren. Lauwers zelf richtte trouwens in 1928 een tentoonstelling in tijdens de Landbouwtentoonstelling te Tilburg.

De totale 'collectie-Lauwers' is in de loop der jaren verdeeld over:

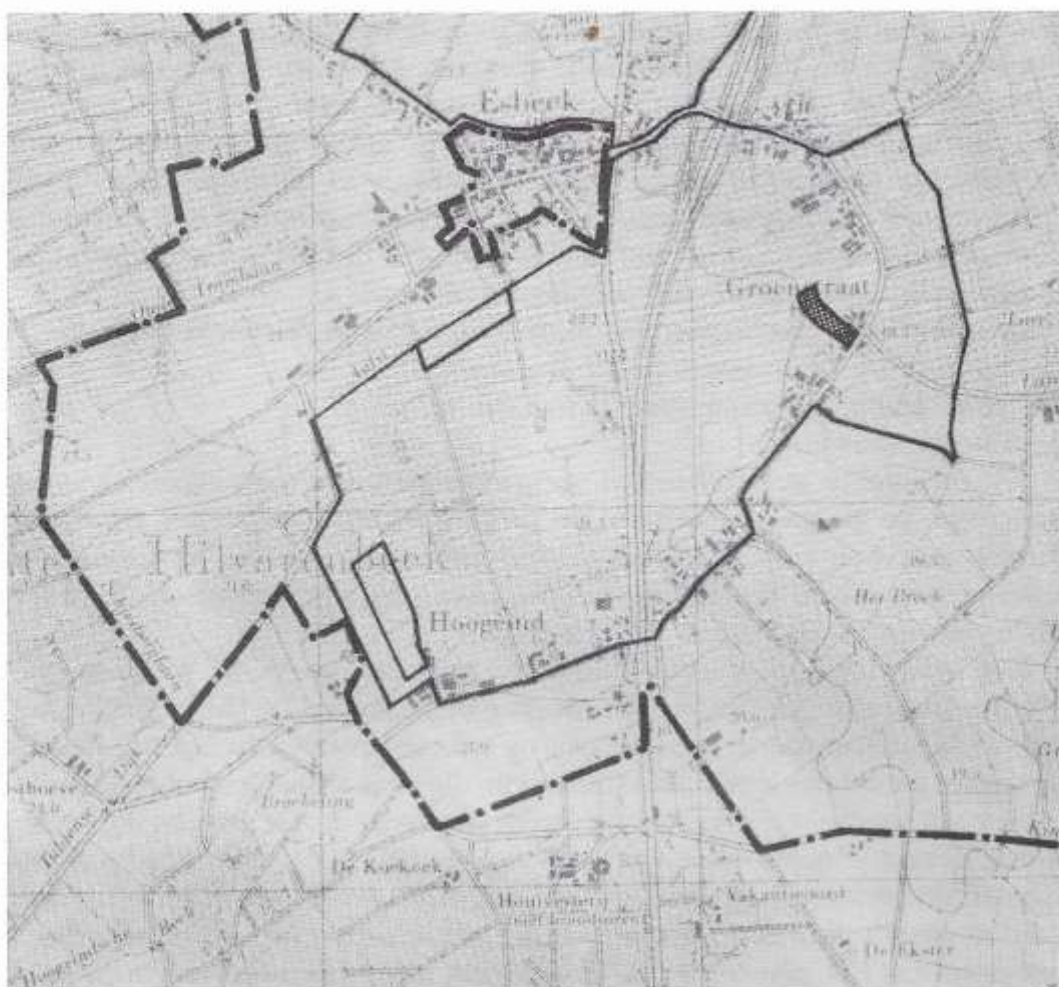
- Museum De Doornboom in Hilvarenbeek;
- Noordbrabants Natuurmuseum in Tilburg;
- Familie Lauwers.

Vrij recentelijk is er overigens archeologisch onderzoek gepleegd in het kader van en als voor-onderzoek op de geplande ruilverkaveling De Hilver. Tussen maart en augustus 1984 werden 'aandachtsgebieden' doorlopen. Er waren in het gebied De Hilver negen van zulke terreinen geselecteerd, waaronder Hilvarenbeek-Zuid en Esbeek-Zuid.

Met betrekking tot Esbeek-Zuid het volgende. Drs. A. M. J. Janssen in 'Archeologisch onderzoek in het ruilverkavelingsgebied De Hilver 1987': „Alle akkers liggen hier zonder uitzondering op enkeerdgronden. Er lagen in Esbeek een groot aantal pas ingezaaide weilanden, die voor archeologisch veldonderzoek goed toegankelijk waren. De 'archeologische erosie' binnen dit gebied is erg gering. Slechts twee terreinen zijn aangetast. Aan de rand van het uitgestrekte enkeerdgebied, dat voor een groot gedeelte omsloten wordt door de doorgaande weg is op meerdere plaatsen Romeins materiaal (scherven!) aangetroffen. Het percentage bij de splitsing van de Groenstraat en de Larestraat mag best groot genoemd worden. Vondsten uit de Late Middeleeuwen zijn vooral aangetroffen aan de rand van het enkeerdgebied. In het centrum wordt het grootste percentage Post-Middeleeuws materiaal aangetroffen. Dit centrum is relatief ook het hoogst gelegen”.

Wat betreft het aandachtsgebied Hilvarenbeek-Zuid noteert Janssen: „De archeologische erosie is in dit aandachtsgebied zeer groot en met verstrekkende gevolgen”. De oudst bekende vondsten van voor het onderzoek zijn hierboven reeds beschreven. Op het terrein ten noorden van Camping De Spaendershorst liggen een aantal kleine verhoginkjes die worden aangezien als grafheuveltjes, waarin de reeds genoemde urnen zouden zijn bijgezet. Meer Bronstijd-materiaal komt van twee terreinen tegenover de Steenfabriek. Bij de ontgroning, waar ook al neolithisch- en ijzertijd-materiaal te voorschijn kwam, zijn ook enige scherven aangetroffen uit de Romeinse tijd. Er zijn twee gebieden, die bij het Hoog Spul en tegenover de Steenfabriek, met hoge percentages materiaal uit de Late-Middeleeuwen. De verspreiding van laat-middeleeuws materiaal in dit aandachtsgebied is zeer algemeen.

Op sommige luchtfoto's waren sporen van afgebroken boerderij te bekennen. Deze liggen vlak ten noorden van de bebouwde kom van Esbeek en midden

Het percentage Romeins scherf-materiaal bij de splitsing Groenstraat en Larestraat mag best groot genoemd worden. (bron: Archeologisch onderzoek Ruilverkaveling De Hilver)

in een weiland ten noorden van de Camping, waar vroeger de weg liep die Esbeek met het Hoog Spul verbond.

Hoewel het recentelijk onderzoek oppervlakkig en fragmentarisch is uitgevoerd toont het nog eens te meer aan welke beschermende werking er uit gaat (en zeker in Esbeek!) van de uitgestrekte enkeerdgronden ten opzichte van de eronder gelegen sporen. De plaatsen waar nu enkeerdgronden liggen, zijn vanaf de Bronstijd zeer in trek geweest bij de mensen die hier leefden.

Bij het ter perse gaan van dit boek deed Frank Augsburg uit Esbeek een mooie archeologische vondst op de grens van Esbeek en Diessen. Op woensdag 5 juli 1989 was Frank op een perceel van Toon van Dommelen in de schorseneren aan het hakken. Zijn oog viel op een bijzondere steen, niet natuurlijk, doch kunstmatig gevormd. Werkgroep Heemkunde Esbeek deed navraag bij Nico Arts in Eindhoven, die verzekerde dat het een gepolijste neolithische vuurstenen bijl was.

In zoverre kunnen we hem vergelijken met de vondst van Sjefke Hamers uit 1935.

Afmetingen:

- lengte: 90 mm;
- breedte: 49 mm;
- dikte: 18 mm.

De exacte vindplaats is: het perceel op de Lare van Toon van Dommelen uit de Groenstraat, geheten 'Het Achterste Heiveld' (zie kaartje no. 11). Het vuurstenen gereedschap wordt bewaard door Werkgroep Heemkunde Esbeek.

*De meest recente archeologische vondst in Esbeek, een neolithische gepolijste bijl.
(bron: Werkgroep Heemkunde Esbeek)*

*Frank Augsburg toont zijn vondst op 'Het Achterste Heiveld'. Naast hem John van Dommelen.
(bron: Werkgroep Heemkunde Esbeek)*